

Középkori zsolozsma Szent Ágostonról

Meglepő, hogy Augustinus, a teológus és filozófus, a püspök és szent, eminens tekintélye ellenére liturgikus tiszteletben az első évezred folyamán a római (illetve frank-római) rítus területén alig részesült. Még ünnepe sem általánosan elterjedt (sokáig és sokfelé a régi római vértanú, Hermes tisztelete élvezett vele szemben előnyt a kalendárium augusztus 28-i rovatában), s ahol megtartották, sem voltak saját mise- vagy zsolozsmatételei. Tudjuk, hogy egyetemes liturgikus tisztelethez eleinte a szenteknek csak kisebb csoportja jutott, ám ez a hiány éppen az általános elismertséghez arányítva feltűnő.

Szendrei Janka zenetörténész, kar-nagy, a MTA Zenetudományi Inté-zete régizenei osztályának vezetője

Ágoston liturgikus tisztelete a XI–XII. század fordulóján bontakozik ki, s a szent saját teljes zsolozsmájának, ún. *historiájának* megalkotásában kulminál. Mint látni fogjuk, a zsolozsmát széles körben, de nem egyöntetűen fogadják el a liturgikus intézmények, s ez, valamint magának a zsolozsmának az értelmezése arra mutat, hogy nem egyszerűen egy szent növekvő kultuszáról van szó, hanem egy áramlat, egy irányzat jeleníti meg magát e kultuszban. Erre mutat az is, hogy ugyanebben az időben alakulnak sorra a magukat Ágoston védelme alá helyező szerzetesrendek vagy azokhoz hasonló közösségek (premontreiek, ágostonos kanonok, az ágostonos elvek alapján jogi státust nyerő világi papi székes- és társaskáptalanok).

A VII. Gergely pápa nevéhez fűződő, elsősorban egyházpolitikai, egyházfegyelmi tartalmú de az egyházi élet más területeire is kiható reformok alapvető ellentmondása, hogy *szerves* („monasztikus”, bencés) indíttatásúak, céljuk azonban elsősorban a *világi papság* életének megújítása. Az egyházi erkölcsi életének megjavítása (egyfajta *megtérés*), az anyagiaság elutasítása, az egyházi tudományosság és jámborság felélesztése a szó rossz értelmében is „világi”-vá lett papság körében: mindezt nagyon nehéz volt megvalósítani egy olyan egyházi társadalomban, melynek tagjai viszonylag biztos egzisztenciális keretek közt, egymástól is többé-kevésbé elszigetelten éltek. A reform kulcsa az volt, hogy ezeket a papokat közösségbe vonja, s a közösség révén intézményesen „élérhetővé” váljanak a reform számára. Míg ezt a reformot viszonylag könnyebb volt megvalósítani a bencés kolostorok közösségében illetve azok szövetekezései révén, a világi papságot csak a közösségi élet mozgalmain keresztül érhették el a reform eszméi.

Ezért vált aktuálissá éppen a bencés befolyás korszakában a papi életeszmény újraértékelése, hozzá kapcsolódóan a „*monasterium clericorum*” (a világi papok szabályozott közössége, együttlakása) különféle intézményeinek kialakítása és a most különösen fontosnak tartott erények (tisztaság, megtérés, konverzió, szegénység, jámbor tudományosság, lelkipásztori szorgosság) összefoglalása a „*vita apostolica*” fogalmában. Ha mindenféle monasztikus szerzetesség Benedeket tekintette atyjának, úgy aligha lehetett más a világi papok e mozgalmának pátrónusa, mint Ágoston. (Mozgalomról beszélünk, hiszen az új intézmények inkább a világi papok közösségeinek számítottak,

semmint a régi értelemben szerzetesrendeknek.) Így Ágoston tiszteletének és a róla szóló zsolozsmának nemcsak kultikus jelentése van, hanem kultikus formában megjelenő ideologikus tartalma is.

Miként a történelem más kiemelkedő alakjai, Ágoston is úgy gyakorolt az évszázadokon át folyamatos hatást a szellemi életre, hogy ugyanakkor minden kor mást és mást emelt ki portréjából, s így tiszteletének tartalma e korok esztétörténetét is tükrözi. Az átértelmezésnek határt szabnak az életrajz és az életmű objektív tényei, továbbá az életszentség leírásának általános keretei; az Ágoston-zsolozsma esetében az a nyersanyag is, melyből a szerkesztő dolgozott. Mégsem véletlen, hogy a hagiografikus összefüggésen belül mely motívumokat állítja előtérbe a szerkesztői válogatás. A hagiografikus sablonok maguk is új értelmet nyernek a szövegösszefüggés, a motívumok egymáshoz tartozása és a magas irodalmi igényű megfogalmazás által.

Az első ilyen motívum a *megtérés* sokféle kifejezése. Ágostont a babiloni fogságból (*de servitute Babylonis V1-a1¹*), az Istentől távoli földről, a meghasonlás birodalmából (*in regione dissimilitudinis R1*), a pogányok sötétségéből (*de tenebris gentium Inv.*) szólítja a kegyelem; nem csak azért, hogy őt magát megmentse, hanem hogy az Egyház fényévé tegye (*lumen Ecclesiae suae vocavit Inv.*).

Így kiváló erénye a *bűnbánat*, a *töredelem*. Ő maga is anyja könnyeiből született meg lelkileg („*mater... , quem carne prius peperat munda... , postmodum multo semine lacrimarum genuit Christo*” V1-a2), és a hívásra könnyeivel felelt (*flebat autem uberrime a7*). De jellemző módon többről van szó, mint a számos *vi-ta*-ban olvasható egyéni töredelemről; ez az egyházi közösséghez kapcsolódik: „*flebat... in hymnis et canticis suave sonantis Ecclesiae vocibus*” a7.

A megtérést a *papi hivatal* vállalása követi, s az officium alá is húzza ennek méltóságát. Ágostonban „szorgos sáfárt” (*dispensatorem strenuum V1-1a*) nyert az Egyház. Valerius hippói püspök felismerve Ágoston alkalmasságát, szinte akarata ellenére pappá szenteli (*et licet invitum presbyterum ordinavit L-a2*). Mónika ezt mondja fiának: már semmi örömet nem keresek az életben, hiszen téged... Isten szolgájának láthatlak (*cum te contempta felicitate terrena videam servum Dei R8*). Mindezek a motívumok életrajzi jellegűek ugyan, a zsolozsmában azonban arra is szolgálnak, hogy a papokban hivatásuk nagyságát a példakép révén tudatosítsák.

Ágoston azonban egy sajátos papi életmód: a papi közösség eszméjének képviselője is. Az úton járva, melyen ki így, ki úgy halad (*ad ambulandum in via Dei, in qua alius sic, alius sic ibat R6*) sorsa mindvégig össze van kötve a társakéval. Megtéréseinek fontos állomásain látjuk a barátok, a látogatások, a beszélgetések, a közösségi élmények, a mintaképek hatását (*et exempla servorum Dei, quos de mortuis vivos fecerat tamquam carbonas vastatores – R7*). Kétségei idején Isten azt a jó gondolatot ülteti fejébe, hogy Simplicianushoz menjen, akiről úgy tudja, Isten jó szolgálója, s valóban így is volt (*misit ergo Dominus in*

¹ A zsolozsma egyes részeire a következőképpen fogunk utalni: először megjelöljük a zsolozsma-hórát (V1 = 1. vesperás, L = Laudes, ahol ilyen jel nem található, a virrasztó imaóráról, a matutínumról van szó; utána kötőjellel elválasztva adjuk meg, hogy a órán belül hányadik antifona (a) vagy *responsorium prolixum* (R) szövegből idézünk. Végül: Inv. = a matutínium invitatórium-zsoltárának refrénje.

mentem ejus... pergere ad Simplicianum, qui ei bonus apparebat servus Dei... et vere sic erat R5). Megtérése után azonnal társakat keres (*adjunctus inde Nebridio et Evodio... ,quaerens, quis eos ad bene vivendum locus haberet utilius* a9). S mindennek megkoronázásaképpen talán az officium legfontosabb mondata pappá szentelése után azonnal az együttélő klerikusok monostorát létesíti (*factus ergo presbyter monasterium clericorum mox instituit... L-a3²*). Ennek a papi közöségnek életét Ágoston szabálya irányítja. A himnusz szerint:

*Tu de vita clericorum sanctam scribis regulam,
quam qui amant et sequuntur viam tenent regiam.*

A himnusz szerint Ágoston megtérése és élethalakítása nem az egyéni élet-szentségnek, hanem a „*monasterium clericorum*”-nak (L-a3) eszményében teljesedik ki. S ezért illő, hogy e fordulatnak „*mater nostra Jerusalem*” (V1-a1) örüljön.

A *clericorum monasterium* nemcsak hely, hanem *életforma* és a *papi élet új eszménye*. De igazából nem is új, hanem ez maga az apostoli életforma (*et coepit vivere secundum regulam a sanctis apostolis constitutam L-13*). Ennek első szabálya: a szegénység. A himnusz szerint Ágostont mint a szegénység szeretőjét magasztalják a szegénység követői (*amatorem paupertatis te collaudant pauperes*). Éppen ezért ad a Possidius-életrajz egyik mondatának oly nagy hangsúlyt a zsolozsma szerkesztője (illetve a mögötte álló irányzat): Ágoston nem tesz végredeletet, mert Krisztus szegényének nincs miről végrendekeznie („*testamentum nullum fecit, quia unde faceret, pauper Christi non habuit*” R9).

Egyes keresztény *értékek és erények* kiemelt funkciót kapnak ebben a lelki-ségben. Ilyen a liturgia és a liturgikus ének nagyrebecsülése, melyet természetesen az életrajz kontextusában és az officium költői stílusában jelez szövegünk: Ágoston a „*zarándokok énekét*” zengve megy föl a könnyek völgyén át (*ascendenti a convalle plorationis et cantanti canticum graduum R7*); Isten házának ékessége mindennél előbbre való a számára (*displicebat enim ei, quidquid agebat in saeculo prae dulcedine Dei et decore domus ejus, quam dilexit R6*). Éppen ezért a bűnbánati jelleg ellenére is egy érzelmentli, ünnepi, „édességes” lelkület hatja át ezt a világot: őt megsebesítette Krisztus szerelmének nyila (*vulneraverat caritas Christi cor ejus... R7*); már anyja is szeretetének méhéből hozta őt új életre a könnyek magja által (*caritatis visceribus postmodum multo semine lacrimarum genuit Christo V1-a2*). Intellektuális világát is a szeretet formálja (*non secum ferebat nisi amantem memoriam R3*), s a megtérés segíti valódi érettségre az embert: Krisztus a felnőttek étele, az embernek fel kell nőnie hozzá (*tamquam audire vocem Dei de excelso: Cibus sum grandium, cresce, et manducabis me? nec tu me mutabis in te, sicut cibum carnis tuae, sed tu mutaberis in me R1*).

Az ágostonos eszmény fontos része az *értelem szerepének* megítélése: a világi bölcsesség elutasításával a jámbor értelem jut el az igazság világosságára. A keresztséget korábban „*tumens inani philosophia*” (V1-a3) halasztotta el; hiá-

² A premonstreieknél és ágostonos kanonokoknál ez kiemelt, *suffragium*ként is használt antifona. Önálló alkalmazása indokolja a szövegvariáns: *Factus ergo presbyter* helyett *Factus Augustinus presbyter*. Lásd *Antiphonarium Praemonstratensis*. Parisiis, Tornaci, Romae 1934. p. 79.; *Antiphonarium OSA* s. XIV, Vorau Stiftsbibl. Cod. 287, f 164.

ba akarta emberi ésszel elérni, amit megragadhatott volna a hit eleven ereje által (*volebat humana ratione comprehendere, quod pia mens vivacitate fidei ntitur apprehendere V1-a3*); a Bibliát először nyersnek találja („*primam hujus lectionem non intelligens, totumque tale arbitrans*” a4); mint az étel a beteg szápadlást, mint a fény a beteg szemet, először bántja az igazság (*palato non sano poena est panis qui sano est suavis, et oculis aegris odiosa est lux, quae puris est amabilis R2*). De mihelyt végrehajtja a lélek a fordulatot, az előbbi sötétség eltűnik (*et statim quasi infusa luce securitatis, ab eo omnes dubitationis tenebrae diffugerunt a1*), a Biblia látszólagos ellentmondásai megoldódnak (*perierunt illae quaestiones; apparuit ei una facies eloquiorum castorum R4*), az értelem behatol azokba az igazságokba, melyek előtt tehetetlenül állt (*aciem figere non valuit R3*). Nem az értelem teljesítménye ez, hanem kizárólag a kegyelemé és a jámbor hité. Látszólag a XV. századi, szintén augusztinus alapozású *devotio moderna* eszményét hirdeti előre a XII. századi zsolozsma. De ellensúlyozza ezt az igazság kutatásának és tanításának parancsa, mellyel az értelem visszakapja méltóságát. A „város őreivel”, vagyis azokkal a társakkal, akik nála előbbre tartanak, szorgosan megtárgyalja az igazságot (*diligenter pertractata cum illis veritate V1-a5*); a megtérésben és az életmód kialakításában könyveké az egyik fő szerep (*insinuavit ergo per litteras sancto viro Ambrosio praesens votum suum... quid sibi de libris sanctus legendum esset a2*), Izaiásban meglátja az evangéliumi meghívásnak (az ő meghívásának is) előhírnökét (*evangelii vocationis gentium praeunerator a3*); szentelő püspöke azért örvend, mert a józan tanításra alkalmas emberhez jutott (*hominem sibi talem datum... qui in doctrina sana aedificare Ecclesiam esset idoneus L-14*); s ő valóban, élete utolsó napjáig ép értelemmel hirdeti az ígét (*Verbum Dei... sane mente sanoque consilio in sancta Ecclesia praedicavit R9*), az eretnkségeket az ész minden fegyverét felhasználva győzi le (*in conventu omnium disputans publice superavit L-a5*), a hívek előtt pedig az apostolok legtitkosabb tanításait is feltárja (*quorum plenus spiritu, quae praedixerunt mystica, fecit nobis pervia V1-AM*; vagy a himnusz szerint: *quae obscura prius erant, nobis plana faciens, tu de verbis Salvatoris dulcem panem conficis*).

Megtérés, töredelem, a világi papi élet méltósága, papi közösség, apostoli életforma, szegénység, liturgia, érzelmi odaadás, az emberi okoskodás elutasításának erős intellektuális igénnyel való összekapcsolása: mindez nem egyszerűen Ágoston jellemzése, hanem a XI–XII. századi világi papi nemzedék reformprogramja egy liturgikus szövegben megjelenítve. Míg egy könyvben kifejtett „ideológia” hatása kétséges lehet, a zsolozsmába, a rendszeres imádságban foglalt gondolatokat az olvasó ismét és ismét felidézi, a liturgia pedig egyedülálló legitimitációt ad nekik. Amikor Ágoston halála mintegy megkoronázza művét, a testvérek körében bekövetkezett halálban mintegy a világi papság ágostonos reformjának apoteózisát is olvashatjuk:

Hodie gloriosus pater Augustinus dissoluta hujus habitationis domo domum non manufactam accepit in caelis, quam sibi cooperante Dei gratia manu, lingua fabrefecit in terris, ubi jam, quod sitivit internum, gustat aeternum, decoratus una stola, securusque de reliqua.

* * *

Szent Ágoston zsolozsmája egységes, összefüggő kompozíció. A teljes história egészében, készen jelenik meg a XII. században az Ágoston-kultuszt vállaló közösségek liturgikus könyveiben. A legelső feljegyzések már a zsolozsma minden alkotóelemét tartalmazzák.

A *história* szövege részben a Possidius-életrajzra épül – onnan kisebb szakaszokat szó szerint átvész³ – részben egy Possidiust is feldolgozó ismeretlen eredetű költői alkotás, mely a szent életének misztikus vonatkozásait, s a XII. században különösen aktuális spirituális mondanivalóját hangsúlyozza. (Valószínűleg Rupert von Deutz apát műve, + 1135, aki, a lüttichi bencés Szent Lőrinc kolostor tagjaként, „ragyogó stílusban” átdolgozott egy régebbi Augustinus-életrajzot, hogy azt kolostori és liturgikus használatra alkalmas-sá tegye.⁴ Az olvasmányok „ex legenda eius sumuntur”, mint a salzburgi dóm ágostonos ordináriusa írja.⁵ Az énekszövegek zömét, a matutínium- és laudesantifonákat valamint a *responsorium*okat prózában fogalmazták, az első vesperás antifonái rímes prózák. Így stilisztikai, sőt tartalmi szempontból (Énekek Énekére való utalások) felmerülhet az első vesperás anyagának külön keletkezése. Látszólag emellett szól e rímes tételek variabilitása is a liturgikus használat szempontjából. Valójában e viszonylagos önállóság, elkülönülés a teljes kompozíción belül más magyarázattal is bírhat: az első vesperás liturgikus pozíciója mind az ünnepélyesebb, himnikus szövegezésre, mind az ünnep változó liturgikus „besorolását” követő elrendezésbeli ingadozásokra megokolást adhat. Történeti adat egyelőre nem támasztja alá az első vesperás antifonáinak későbbi, vagy más körben történt keletkezését.

A zsolozsma dallamai azonos zenei stílusban, sőt egy-két kiegészítő darab kivételével egyetlen komponálási folyamatban készültek. Ennek külső jele az antifonák *series tonorum* szerinti elrendezése, melyet a XII. századi ordináriu-s-könyvek, sőt más korai liturgikus könyvek is tudatosítanak a tónus-számok feltüntetésével a tételek mellett.⁶

Szt. Ágoston zsolozsmáját az officium szekuláris elrendezését szem előtt tartva komponálták. Ezt világosan megmutatja az antifonák tónus-rendje, mely a *szekuláris* officium szerkezetével konvergál. Az első vesperás antifonái az elsőtől az ötödik tónusig haladnak, a nagy-antifona első tónusú. A matutínium ismét első tónussal kezdődik, nyolcadikig halad, majd a kilencedik antifona ismét első tónusú. A laudes a matutínium mechanikus folytatásának látszik: második tónussal indul. E szervesen kapcsolódó kezdés után azonban a szerző más számolási logikára tér át. Az antifonák először a páros sorszámú tónusokat járnak be emelkedő rendben (2, 4, 6, 8), majd a páratlanokat visszafelé haladva (7, 5, 3, 1). Így a laudes utolsó antifonája hetedik tónusú, Benedictus-antifonája ötödik tónusú, a második vesperás nagy-antifonája

³ Weiskotten, H. T.: *Sancti Augustini vita scripta a Possidio episcopo*. Edited with revised Text, Introduction, Notes, and an English Version. Princeton 1919. Cf. p. 44, 48, 140, 142.

⁴ Manser, A.: „Aus der älteren Geschichte der Augustinusverehrung”, *Benediktinische Monatsschrift* 12 (1930) 287–298, 387–396. Vö. különösen 388–389.

⁵ Salzburg, Univeritätsbibl. M II 6, f 92.

⁶ *Ordinarium OSA* 1164 után a salzburgi dómstift számára, Salzburg, Universitätsbibl. M II 6; *Breviarium OSB* s. XII a prágai St. Georg-kolostor számára, Praha, Universitätsbibl. Ms. VI E 13; ordinárius a prágai székesegyház számára, s. XIII/ex, Praha, Universitätsbibl. Ms. IV D 9.

harmadik, az oktáva nagy-antifonája első tónust kap. A *series tonorum* elrendezésű officiumok között különlegesnek látszik ez az elrendezés.⁷

A szekuláris Ágoston-zsolozsmához képest másodlagos a *monasztikus officium* rendje (megszerkesztése), aminek legfőbb jele a matutínium-antifonák heterogén, a liturgikus egységekkel nem egybevágó tónus-elosztása. A monasztikus officium majdnem ugyanúgy sorra veszi a kompozíció tételeit, mint a szekuláris ám szinte minden tétel más funkcióbba kerül. A szekuláris matutíniumot indító első tónusú antifona például a monasztikus beosztás szerint az első noktornus ötödik antifonája lesz. Az összefüggő tónus-sorozatok és az összefüggő liturgikus sorozatok itt tehát nem vágnak egybe.

A monasztikus elrendezés az első vesperásban *antiphona sola*-ként alkalmazza a história első antifonáját (*Laetare mater*), majd a világi szerinti nagy Magnificat-antifonát adja (*Adest dies*). Ez a szerkezet előfordul egyházmegyés gyakorlatban is ilyenkor azonban ott elhagyják az első vesperás többi antifonáját. A monasztikus kurzus viszont folytatja az antifona-sort, második tónussal indítva az első noktornust. Az első vesperás felhasználatlan antifonái (négy darab) mind az első noktornusba kerülnek, majd következnek azok a tételek, melyek a szekuláris rend szerint a matutíniumot indították (*Aperuit, Insinuavit*: 1–2. tónus). Az első noktornus tónusrendje így: 2, 3, 4, 5, 1, 2. Jobb képet mutat a második noktornus, ahol a tónusok háromtól nyolcig sorban követik egymást, majd a harmadik, egyetlen első tónusú antifonájával. A laudestől kezdve pedig már egyforma a két officium-szerkezet tónusrendje.

A monasztikus elrendezés másodlagosságára még egyértelműbben rávilágít a *responsoriumok* repertoárja. A komponista csak kilenc *responsoriumot* készített (1–8., majd 1. tónus), egyértelműen szekuláris kurzusra gondolt. Ezen nem lehet átrendezéssel segíteni ezért a monasztikus ordinárius kénytelen minden noktornusban beiktatni egy *communis* responzóriumot, hogy a megfelelő tételszámot elérje. Ez a bővítés a *harmadik* helyen történt, hogy a noktornus szokásos ünnepélyes befejezése ne sérüljön. A negyedik *responsorium* minden noktornusban a *historiából* van, doxológiával bővítve.

* * *

A prózai Ágoston-officium elterjedése annak az egyházi irányzatnak a függvénye volt, melynek programját költői módon kifejezte. Ezért átvétele igen egyenetlenül történt, s időben is elhúzódott. A XII. században csak azok az intézmények tartották magas rangon az ünnepet és alkalmazták a teljes zsolozsmát, melyeknek központi, mondhatni létesítő eszméje volt az a szellemi tartalom, amit Ágoston alakja hordozott. Első helyen álltak a gregoriánus reformok ihletésére létrejött kanonok-közösségek: ágostonos kanonokok, premontrieiek. E rendek keletkezése szinte egybeesik az Ágoston-officium keletkezésével. Augusztus 28-a egyik legfőbb ünnepük, megemlékeznek azonban a szent *conversio-járól* (május 5.), valamint *translatio-járól* is (október 11.).⁸ Monasztikus környezetben ekkor még ritka kivétel az ünnep megléte is,

⁷ Cf. az így komponált officiumokról további irodalommal: Crocker, R.L.: „Matins Antiphons at St. Denis”, *JAMS* 39 (1986) 441–490.

⁸ *Antiphonarium OSA s. XII/1*, Klosterneuburg, Stiftsbibl. cd 1012, f 52^v, *Translatio Augustini*: f 83^v; cf. *Antiphonarium OPraem s. XV*, Wrocław Universitätsbibl. F 396, *Breviarium OPraem s. XV.*, Budapest Universitätsbibl. Cod 67.

még inkább a teljes officium használata (de lásd Praha, BU VI E 13, kottás változat: BU XIII C 7). A prágai várban lévő Szent György női bencés kolostor, az uralkodó egyik fontos szellemi bázisa magas szinten képviselte a kor egyházi reform-áramlatait, nyilván jól ismerve a közvetlen közelében lévő másik reform-kolostor, a strahovi premonstreiek törekvéseit is.

A XIII. században számos egyházmegye világi papsága is átvette az Ágoston-officiumot.⁹ Így ez bizonyos vidékeken a székesegyházak és társaskáptalanok kanonokjaihoz, sőt rajtuk kívül a plébániákon pasztoráló világi papsághoz is eljutott. Mivel az egyházmegyék ünnep-rangsorolásában Ágoston napja többnyire nem állt azon a liturgikus fokozaton, mint az ágostonos regulát követő rendeknél, a zsolozsmának egyszerűsített változatai is születtek. Volt például, ahol az első vesperás ötantifonás, *quinque Laudate*-zsoltsárossal ellátott formája helyett alkalmaztak *antiphona sola*-t ferális zsoltsárokkal, volt ahol a matutinum saját anyaga helyett rendelték el a *commune* használatát.¹⁰ Az officium redukált formáinak keletkezése, tételeinek funkcionális variálódása tehát másodlagos jelenségnek látszik, a különböző liturgikus szokásrendekbe való beillesztés következménye.

Az officium életerének további növekedését hozták a XIII. században egyes akkor alakuló szerzetesrendek. Szent Ágoston kultuszát magukévá tették a domonkosok és ágostonos remeték, valamint az ágostonos regulát követő magyarországi remeték, a pálosok is. E rendek liturgikus könyveikbe fölvtették az Ágoston-históriát. A domonkosok oktávával, de *antiphona solával* az első vesperásban (*totum duplex*), az ágostonos kanonokok ötantifonás első vesperással, de a *curiális* beosztás miatt a matutinumban csak nyolc *responsoriummal*, a pálosok teljes formában.¹¹ A pálosok Ágoston-zsolozsmája mindazonáltal különleges: ez tudomásunk szerint az egyetlen olyan verzió, amely az Európa-szerte általánosan elterjedt hagyományhoz képest változatlan szövegek mellett komoly *zenei* eltéréseket tartalmaz. Az első vesperás öt antifo-

⁹ *Antiphonarium Sarisburiense* s. XIII. Frere, W.H.: *Antiphonale Sarisburiense. A Reproduction in Facsimile of a Manuscript of the Thirteenth Century*. Republished in 1966 (by Gregg Press Limited, 1 Westmead) Printed in England. p. 502.; *Breviarium Strigoniense* s. XIII, Zagreb, Metropolitanska Knjiznica (Universitätsbibl.) MR 67; *Antiphonarium Belvacense* s. XIII, Paris, Bibl. St. Genevieve ms. 117; *Ordinarium Pragense* s. XIII, Praha Universitätsbibl. IV D 9; *Antiphonarium Cameracense* s. XIII–XIV, Cambrai, Bibl. munic. C 38 (40); *Antiphonarium Frisingense* s. XIII–XIV, München, Bayer. Staatsbibl. clm 6423; *Antiphonarium 1347*, Sion (Sitten) Arch. du Chapitre Ms 2., etc.

¹⁰ *Antiphona sola*, psalmi feriales: *Antiphonarium 1412*, Praha, Nar.Mus. XIII A 7; *Antiphonarium 1426*, Wrocław, Universitätsbibl. R 505; ugyanígy jár el, de a fennmaradt antifonákat az oktávára osztja el: *Antiphonarium Sarisburiense*, cf. Frere, op. cit. p. 502; *Antiphona sola*, *quinque Laudate*: *Antiphonarium (Intonararium)* s. XV a zágrábi székesegyház számára, Zagreb, Metropolitanska Knjiznica (Universitätsbibl.) MR 10, ugyanígy jártak el a domonkosok; öt antifona, psalmi feriales: *Antiphonarium Vratislaviense* s. XIV/1, Wrocław, Universitätsbibl. R 503; *Breviarium Vratislaviense* s. XIV., Wratislawa, Arch. Archidiecezjalne 52 n; *Breviarium Trevirensense* s. XIV, Trier, Stadtbibl. Hs. 387/1151; öt antifona, *quinque Laudate*: *Antiphonarium Varadinum* s. XV, Győr Szemináriumi Könyvtár sine sign.; *Antiphonarium Strigoniense* s. XV/1, Bratislava, Archiv Mesta EC Lad 3; *Breviarium notatum Olomucense* s. XIV, Brno, Universitätsbibl. R 626; első vesperás saját anyag nélkül (matutinumban, laudesben história): *Antiphonarium* (Wrocław-i egyházmegye, Glogau-i társaskáptalan) s. XV–XVI, Wrocław, Universitätsbibl. I Q 219; első vesperás *antiphona sola*, „psalmi de die”, a história invitatóriuma után „alia omnia de simplici confessore”: *Antiphonarium 1426*, Wrocław, Universitätsbibl. R 505; első vesperás öt antifona, matutinum 2–3. noktornus *commune*-ből: *Antiphonarium Plocense* s. XV, Plock, Bibl. Sem. Duch. Cz II.

¹¹ Cf. *Antiphonarium ad usum eremitarum S. Augustini* s. XIV/1, Budapest, Universitätsbibl. Cod. 120, f 202; *Breviarium OP*, Venetia 1477 vagy 1478, f 366'; *Antiphonarium ad usum eremitarum S. Pauli* s. XV, Zagreb, Metropolitanska Knjiznica (Universitätsbibl.) MR 8, p. 388.

nája közül négy, a másodiktól ötödik helyen álló tételek, bár a tónusrendet megtartják, gyökeresen más dallamok, egyéni kompozíciók (lásd *kottapéldánkat*¹²). E tényre más magyarázatot nem tudunk adni, mint hogy a pálosoknak az officium felvételekora nem állt rendelkezésükre a teljes forma hangjegyes rögzítése, s így, mivel az egész história használatához ragaszkodtak, komponálásra kényszerültek. A pálosok ugyanis, akik alapítójukként az esztergomi kanonok boldog Özsébet tisztelik, liturgiájukat 1225-ös kezdeteiktől fogva az esztergomi rítusnak megfelelően alakították.¹³ Ebben pedig a XIII. században az Ágoston-históriának olyan változata élt, mely az első vesperásban csak a legelső tételt írta elő *antiphona solaként*.¹⁴ Így, ha a többi antiphona szövegéhez valahonnan hozzá is jutottak, dallamról, úgy látszik, maguknak kellett gondoskodniuk. Az általuk kiemelkedően tisztelt szent ünnepléséhez egyébként nemcsak ezzel az egyetlen költői tevékenységgel járultak hozzá. Saját himnuszt is írtak az Ágoston-zsolozsmába: *Flos cleri, norma praesulum*.¹⁵ A középkor végére mind az esztergomi, mind más magyarországi egyházmegyes forrásokban olvasható már az Ágoston-officium első öt antifonája kottával is.¹⁶ A dallam megfelel az Európában általánosan ismert dallamnak. A pálosok azonban ekkor már nem változtattak, megmaradtak a XIII. században kialakított állapotnál. Saját Szt. Ágoston-dallamaikat tovább örökítették a XVIII. századig.

A XIV. század derekáig az Ágoston-história elterjedésének határai lényegében kialakultak. A továbbiakban egyházmegyes körökben lehet még némi térnyeréséről beszélni, a tudatos, programszerű alkalmazások azonban már nem jellemzők. Feltűnő, hogy milyen sok intézménynél egyáltalán, végérvényesen nem talált felvételre az officium. Bencés kolostorok inkább *commune* alapján ünnepelték Ágostont, karthauziaknál, cisztercieknél, egyes lovagrendeknél egyáltalán nincs meg az ünnepe. Távol tartották magukat bizonyos egyházmegyek is Bamberg, Passau, Krakó¹⁷ pl. a középkor végéig nem vette föl nyilvános, közös officiumába a históriát. Ha az elterjedésről valaha megbízható, részletes térkép készülhetne, az nemcsak liturgia- és zenetörténeti eredmény volna, hanem bizonyára hozzájárulna a középkor esztétikai áramlatainak pontosabb megismeréséhez is.

¹² A kottapélda forrásai: a/ PN Lat 9425 f 110, b/ Klo ccl 1012 f 53, c/ Praha, Universitätsbibl. XIII C 7 fol. nélkül, d/ Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár Mss I 3 f 20v, Zagreb, Metropolitanska Knjiznica (UB) MR 8, p. 639.

¹³ Török, J.: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600)*. Budapest 1977.

¹⁴ *Breviarium Strigoniense* s. XIII, Zagreb, Metropolitanska Knjiznica (BU) MR 67, f 233^v.

¹⁵ *Analecta Hymnica Mediaevi*, hrsz. Blume, Cl. – Dreves, G. M. Bd. XLIII, Leipzig 1903, p. 86.

¹⁶ *Antiphonaríum Varadinum* s. XV, Győr, Szemináriumi Könyvtár sine sign. f. II/77; *Antiphonaríum Strigoniense* s. XV/l, Bratislava Archiv Mesta EC Lad.3. f. 128, etc.

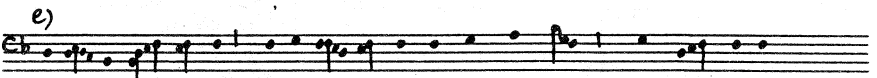
¹⁷ A krakkói egyházmegyéből legelőször a nyomtatott breviárium közli az officiumot (*Breviarium Cracoviense*, Kraków, Joh. Hatter 1508), ám a következő rubrikával: „Augustini episcopi et confessoris in vesperis in matutinis et in horis ecclesia tenet omnia de confessore et pontifice in communi. Historia sequens in benedicito orantis ponitur” (f 354).

Az Ágoston-zsolozsma világi és monasztikus formájának összehasonlítása (t= a tétel tónusa)

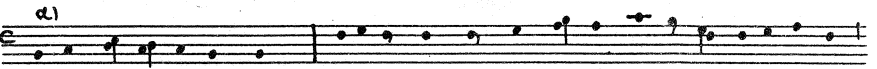
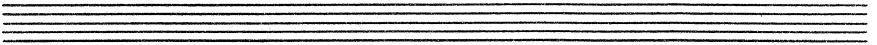
óra	cursus saecularis			cursus monasticus		
	tétel	t	incipit	tétel	t	incipit
1. Vesperás	a1	1	Laetare mater nostra	a	1	Laetare mater nostra
	a2	2	Hujus mater			
	a3	3	Distulit tamen			
	a4	4	Surgens autem			
	a5	5	Inventus igitur			
	AM	1	Adest dies celebris	AM	1	Adest dies celebris
Virrasztás	Inv.	2	Magnus Dominus		2	Magnus Dominus
	a1	1	Aperuit Augustinus	a1	2	Cujus (!) mater
	a2	2	Insinuavit ergo	a2	3	Distulit tamen
	a3	3	At ille jussit	a3	4	Surgens autem
				a4	5	Inventus igitur
				a5	1	Aperuit Augustinus
				a6	2	Insinuavit ergo
	R1	1	Invenit se Augustinus	R1	1	Invenit se Augustinus
	R2	2	Sensit igitur	R2	2	Sensit igitur
				R3		Juravit (vel: Vir Israelita)
	R3	3	Tunc vero invisibilia	R4	3	Dum (!) vero invisibilia
	a4	4	Veruntamen primam	a7	3	At ille jussit
	a5	5	Inde ubi tempus	a8	4	Veruntamen primam
	a6	6	Nec satiabatur	a9	5	Inde ubi tempus
				a10	6	Nec satiabatur
				a11	7	Flebat autem uberrime
				a12	8	Voces igitur ille
	R4	4	Itaque avidissime	R5	4	Itaque avidissime
	R5	5	Misit ergo Dominus	R6	5	Misit ergo Dominus
				R7		Amavit eum
	R6	6	Volebat enim	R8	6	Volebat enim
a7	7	Flebat autem uberrime	a13	1	Adjunctus inde	
a8	8	Voces igitur ille				
a9	1	Adjunctus inde				
R7	7	Vulneraverat caritas	R9	7	Vulneraverat caritas	
R8	8	Accepta baptismi	R10	8	Accepta baptismi	
			R11		Justum deduxit	
R9	1	Verbum Dei usque	R12	1	Verbum Dei usque	
Laudes	a1	2	Post mortem matris	a1	2	Post mortem matris
	a2	4	Comperta autem	a2	4	Comperta autem
	a3	6	Factus ergo presbyter	a3	6	Factus ergo presbyter
	a4	8	Sanctus autem	a4	8	Sanctus autem
	a5	7	Eodem tempore	a5	7	Eodem tempore
	AB	5	In diebus ejus obsessa	AB	5	In diebus ejus obsessa
2. Vesperás	aa		de laudibus	aa		de laudibus
	AM	3	Hodie gloriosus pater	AM	3	Hodie gloriosus pater
(Oktáva)	AM	1	O Rex altissime)			-



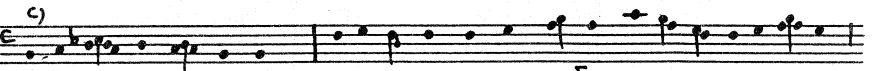
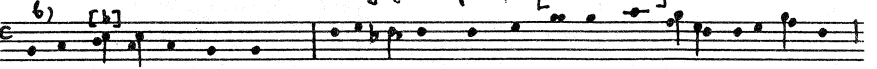
Inventus igitur a custodibus ci-vi-tatis et palli-o



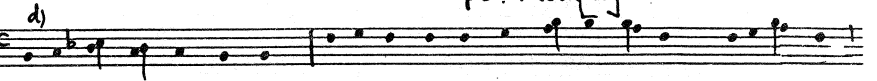
Inventus i-gi-tur a custodi-bus civi-tatis et palli-o



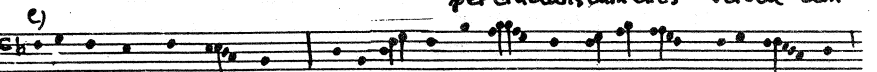
vetustatis exu-tus diligenter pertractata cum illis veritate



pertractata]



pertractans cum illis verita-tem



pertractans cum illis verita-tem

a)
quem desiderabat invenit, et castis eius amplexibus

b)
quam(!)

c)
quem d) eum(!)

e)
quem e) eius
eius

a)
ardenter inhesit.

b)

c) [b]

d)

e)

Szent Ágoston zsolozsmájának fordítása

I. (Előesti) VESPERÁS

a-1. Vigadozzál, mi anyánk, Jeruzsálem, mert a te Királyod hogy serény sáfárt és hűséges polgárt adjon neked, a babiloni fogságból kiváltotta számodra Augustinust. **a-2.** Az ő igen istenes életű anyja miután megszülte őt testileg a világnak, azután a szeretet méhéből, a könnyeknek bőséges magvából megszülte őt újból Krisztusnak. **a-3.** Sokáig halasztotta azonban Ágoston a keresztség kegyelmének elnyerését, mert az üres filozófiákban pöffeszkedve emberi okoskodással akarta elérni azt, amit az istenes lelkület a hit eleven erejével törekszik megragadni. **a-4.** Fölkelve azonban a tévelygések útvesztőiből, körüljárta a várost, utcáról utcára, keresvén egy olyan igazlelkű férfiút, akiért hogy halálra ne jusson, még meghalni is érdemes, hogy annak szeretetéhez mindenkor ragaszkodjék. **a-5.** Rátaláltak tehát a város őrei, ócska ruhájából kivetkőztették, s miután tőlük szorgosan megtudakolta az igazságot, végre megtalálta azt, akire vágyakozott, és tiszta öleléséhez ezután lángolóan ragaszkodott.

Himnusz:

Dicső Atyánk, szent Ágoston, kérésünket elfogadd,
és hogy tessünk Alkotónknak, miérettünk kérjed őt,
s vezesd útján, papok dísze, hív nyájadnak tagjait!

Szegénységnek kedvelője, mi szegények, hirdetünk,
igazságnak oktatója, szeretnek az oktatók,
mert az Írást magyarázva lépesmézet törsz nekik.

Mind, mi eddig homályban volt, világosság tetted azt,
Üdvözítőnk igéjéből jó kenyeret nyújtsz nekünk,
s zoltároknak kútfejből édes nektárt készítesz.

Papok tiszta életére írtál gondos regulát,
azt szeretve, azt követve, biztos utat tartanak,
s hogyha te vagy jó vezérük, várja őket szent haza.

A királyok Királyáé minden élet, minden üdv,
Szentháromság egy Istennek azért áldás, tisztelet,
ki a szentek névsorához írjon hozzá minket is. Amen.

Magnificat-antifona: Eljött nekünk a jeles nap, melyen a test kötelékétől feloldva a szent főpap, Augustinus az angyalok közé felvétellett. Ott örül immár a prófétákkal, vigadozik az apostolokkal, kiknek lelkületével eltelve világossá tette számunkra azt, amit azok misztériumként hirdettek, s utánuk járva az isteni ige szolgálatának második kegyelmében elsőként tündökölt.

MATUTINUM (Éjszakai virrasztó zsolozsma):

Invitatorium: Nagy az Úr és igen dicséretre méltó, és bölcsességének nincsen határa: ő a pogányok sötétségéből meghívta Augustinust, hogy egyházának világosságává tegye.

a-1. Felnyitotta Augustinus az apostoli levelek könyvét, és szemét az első fejezetre vetvén ezt olvasta: „Öltözzetek be az Úr Jézus Krisztusba!” És azonnal, mintegy a biztosság fényével elárasztva, a kételynek minden árnyéka eloszlott tőle. **a-2.** Jelezte tehát levélben a szent férfiúnak, Ambrusnak azt az óhaját, hogy az jelöljön ki számára valami olvasnivalót a szent könyvekből, s így Krisztus kegyelmének befogadására alkalmasabbá és készségesebbé váljék. **a-3.** Amaz pedig Izaiás próféta olvasását írta elő, mely jobban, mint bármi más, az evangéliumnak és a pogányok meghívásának világos előhirdetője.

R-1. Úgy találta Augustinus, hogy távol van istentől, a meghasonlás tartományában, de mintha Isten hangját hallaná a magasból: „Én a nagyok eledele vagyok; növekedjél fel tehát, és úgy egyél engem. V/ Nem te változtatsz át magadban magaddá engem, miként a táplálékot, hanem te változol át magammá bennem. Én a nagyok eledele vagyok, növekedjél fel tehát, és úgy egyél engem.” **R-2.** Megérezte tehát és megtapasztalta, hogy nem csoda, ha a beteg ínynek gyötrelmet okoz a kenyér, mely jóízú az egészségesnek, és a sérült szemnek gyűlöletes a fény, mely az épnek kedves. V/ Uram, a gonoszság miatt megfenyítéd az embert, és mint a pókháló, elenyészik az ő lelke. És a sérült szemnek gyűlöletes a fény, mely az épnek kedves. **R-3.** Mert akkor, bár Isten láthatatlan dolgait megismerve abból, amit Ő teremtett, már megpillantotta, tekintetét erre rögzíteni mégsem tudta, mert nem volt vele más, mint egy szeretetteljes emlékezet, s olyan volt, mint aki vágyik arra, aminek illatát érzi, de megenni nem képest azt. V/ Mert hogy mit jelent ez a titok-szentség „Az Ige testté lőn”, ekkor még gyánítani sem tudta. Mert nem volt vele más, mint egy szeretetteljes emlékezet, s olyan volt, mint aki vágyik arra, aminek illatát érzi, de megenni nem képes azt.

a-4. Ámde (Izajást) első olvasáskor nem értette, s úgy vélte, hogy az egész csak ilyen; így későbbre halasztotta, hogy újra elővegye, mikor majd gyakorlottabb lesz az Úr szavában. **a-5.** Amikor pedig eljött az idő, hogy (krisztusi) nevet kapjon, otthagya a vidéki házat, visszatért Milánóba, s ott Ambrustól megkeresztelkedett, s előző életének gondjai elfutottak tőle. **a-6.** Nem tudott betelni ama napokban azzal a csodálatos édességgel, hogy az isteni elhatározás bölcsességét szemlélje, mely az emberi nem üdvözítésében megnyilvánult.

R-4. Tehát mohón olvasni kezdte mindenekelőtt Pál apostol leveleit. És elenyésztek benne azok a kétségek, melyekben ellentétet látott a Törvény tanúsága és az Úr szavának prófétai szövegei között. V/ S úgy tűnt fel neki, hogy a (két szövetség) igéinek serege egyetlen arcot mutat feléje, s most megtanult „rettegés-sel ujjongani”. Mert elenyésztek benne azok a kétségek, melyekben ellentétet látott a Törvény tanúsága és az Úr szavának prófétai szövegei között. **R-5.** És (egy gondolatot) küldött agyába az Úr, s jónak látta, hogy elzarándokoljon Simplicianushoz, kit Isten jó szolgájának tartott, és kiben az isteni kegyelem tündökölt. V/ Azt hallotta ugyanis, hogy fiatalságától fogva teljes odaadással az Istennek élt, és valóban így is volt ez: kit Isten jó szolgájának tartott, és kiben az isteni kegyelem tündökölt. **R-6.** Úgy akarta ugyanis Augustinus, hogy az, aki benne e felángolást okozta (Simplicianus) mondja meg neki, mi lenne a helyes életmód olyan valaki számára, aki olyan helyzetbe jutott, mint ő: miképpen járjon az Isten útján, melyen ki így, ki úgy halad. V/ Mert már nem tetszett neki semmi, amit addig a világban művelt, hiszen Isten édességéhez mérte, s az ő házának ékességéhez, melyet megszeretett. Miképpen járjon az Isten útján, melyen ki így, ki úgy halad.

a-7. Bőségesen ontotta könnyeit a himnuszok és széphangzású énekek hallatán, mert az Egyház hangja hatalmas erővel megragadta őt. **a-8.** Ezek a hangok pedig beáradtak a fülén, és szívében szétterült az igazság, és előtört könnyének folyása, és jó volt neki e könnyek között lenni... **a-9.** Miután hozzá csatlakozott

Nebridius és Evodius, visszaindult Afrikába, s kereste, miféle hely lenne nekik a legalkalmasabb, hogy ott igazul együtt éljenek; de amikor a tiberisi Ostiába értek, ott elhunyt jámbor anyja.

R-7. Megsebezte szívét Krisztus szerelme, s úgy hordozta lelke mélyén az ő igéit, mint az éles nyilakat. Isten szolgálói pedig, akiket az Úr a (lelki) halálból életre keltett, olyanok voltak neki, mint az égetve pusztító tüzek. **V/** Ágostonra, aki a siralom völgyéből megindult fölfelé, s a „felmenetel zsolnárait” énekelte, az Úr rálötte éles nyilait. Isten szolgálói pedig, akiket az Úr a (lelki) halálból életre keltett, olyanok voltak neki, mint az égetve pusztító tüzek. **R-8.** Miután megkapta a keresztség kegyelmét, a tiberisi Ostia mellett vettek szállást anyjával együtt. Csak magukban beszélgettek ott igen édesen, és szívüknek szája egyszerre nyílt meg, hogy az élet forrásának fentről jövő folyamát igya. És e szavak közben értéktelenné lett számukra a világ, minden gyönyörűségével együtt. **V/** Akkor amaz így szólt fiához: „Már nincs semmi dolog ebben az életben, melyen gyönyörködjem, miután téged a földi boldogulást megvetve Isten szolgáljaként láthatlak.” És e szavak közben értéktelenné lett számukra a világ, minden gyönyörűségével együtt. **R-9.** Isten igéjét egészen utolsó betegségéig szüntelenül, elevenességgel, erővel, ép értelemmel, józan ítélőképességgel a szent egyházban prédikálta; testének valamennyi tagja épen, látása és hallása romlatlan; majd a testvérek közösségében helyet foglalva, imádság közben elaludt az Úrban atyáival. **V/** Végrendeletet egyáltalán nem hagyott, mert hogy miről hagyatkozzék, Isten szegényének nem volt semmije. A testvérek közösségében helyet foglalva, imádság közben elaludt az Úrban atyáival.

LAUDES

a-1. Anyja halála után Ágoston visszatért saját birtokára, s ott barátjaival együtt böjtölésben és imádságban töltötte idejét, könyveket írt, és tanította a tudatlanokat. **a-2.** Elterjedvén azonban híre, a boldogságos Valerius hippói püspök őt magához hívatta, s habár Augustinus vonakodott, őt pappá szentelte. **a-3.** Amikor pedig pap lett, azonnal felállította a klerikusok monostorát, s elkezdett abban a szent apostoloktól megállapított regula szerint élni. **a-4.** Szent Valerius pedig, az ő szentelő püspöke, szerfölött megörült, hogy Isten olyan férfiút adott neki, aki a legalkalmasabb volt arra, hogy józan tanításával az Egyházat építse. **a-5.** Ez időben Fortunatus áldozópap a manicheusok ravasz tanításával sokakat félrevezetett, de szent Ágoston vele mindenki színe előtt vitába szállván nyilvánosan fölébe kerekedett.

Benedictus-antifona: Ama napokban ostrom alá vették Hippó városát a barbárok hadseregei. E bajok között Ágostonnak kenyeré lett a könnye éjjel és napal, s ilyen körülmények között jutva végórájához, elaludt békességben.

II. VESPERÁS

Magnificat-antifona: A mai napon dicsőséges Atyánk, Augustinus, miután földi lakozásának háza leomlott, egy nem-kézzel-épített házat kapott a mennyben, melyet Isten kegyelmével együttműködve kezével, nyelvével már a földön építeni kezdett. És amit itt (a földön) belsőleg szomjazott, azt ott örökre ízleli, egyetlen stólával ékesen, minden más felől biztonságban.

Fordította Dobszay László